

اسلام و مسیحیت

بررسی تطبیقی اندیشه‌های کلامی

جان رنارد

ترجمه و تحقیق: احمد نمایی

رنارد، جان، ۱۹۴۴م. - اسلام و مسیحیت: بررسی تطبیقی اندیشه‌های کلامی / جان رنارد؛ ترجمه و تحقیق احمد نمایی. - مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۴. ۴۳۵ص.

ISBN 978-600-06-0051-8

عنوان اصلی:

Islam and Christianity: Theological Themes in Comparative Perspective.

فیه:

۱. اسلام و مسیحیت. ۲. مسیحیت و اسلام. ۳. اسلام - عقاید. ۴. عقاید دینی. الف. نمایی، احمد ۱۳۱۷ - ، مترجم. ب. بنیاد پژوهشهای اسلامی. ج. عنوان. ۱۳۹۴ الف ۹ ر ۳ / ۲۲۷ BP کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران ۲۹۷ / ۴۷۳ ۴۱۱۱۰۹۵

اسلام و مسیحیت

بررسی تطبیقی اندیشه‌های کلامی

جان رنارد

ترجمه و تحقیق احمد نمایی

ویراسته جواد قاسمی

چاپ اول: ۱۳۹۵ / ۱۰۰۰ نسخه، وزیری / قیفا ۱۷۰۰۰، ال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۰۰۵

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۹.....	سخن ناشر
۱۳.....	سخن مترجم
۱۹.....	پیشگفتار
۲۳.....	دیدگاه‌های راهبردی، ساختاری و هدف
۲۹.....	سرآغاز: بازاندیشی گفت‌وگودای‌الاه مسیحی-اسلامی
۲۹.....	یوحناى دمشقى و نمونه جدى
۳۵.....	توماس آکویناس و نمونه مَدْرَسى
۳۹.....	هانس کونگ و نمونه شمول‌گرایی مسیحی
۴۲.....	کنث کراگ و نمونه مناظره‌ای
۴۶.....	مقدمه: موضوعات کلامی و شاخه‌های فرعی
۴۶.....	نمای کلی موضوعات کلامی مسیحی و شاخه‌های فرعی
۴۷.....	کلام مربوط به کتاب مقدس و تفسیری
۵۰.....	تاریخ و کلام
۵۸.....	کلام روشمند
۶۱.....	کلام عملی، معنوی و مردمی
۶۲.....	نمای کلی موضوعات کلامی اسلامی و شاخه‌های فرعی
۶۳.....	قرآن و تفسیر
۶۵.....	جنبه‌های کلامی قرآن

۶۷	سنت‌های تفسیری مسلمانان
۶۸	حدیث، رجال و سیره
۷۲	شریعت: مجموعه قوانین و حیانی
۷۶	درون‌مایه‌های کلام «روشنند» اسلامی
۷۹	کلام مردمی و عرفانی

بخش اول

ابعاد تاریخی؛ تفسیر ارتباط خداوند و دخالت الهی در زمان و مکان

۸۳	فصل اول: مکتب مقدس و خاستگاه‌های جامعه
۸۳	کتاب، مقدس، تفسیر و سنت
۸۴	انواع گوناگون تفسیرهای مسیحی
۹۱	سنت‌های تفسیری مسلمانان
۹۶	عیسی و حضرت محمد در کتاب‌های مقدس
۱۰۰	کلام‌های تاریخی؛ تفسیر و روایت جامعه مؤمنان
۱۰۱	رسولان و حواریون مسیحی
۱۰۶	مسلمانان صدر اسلام: اصحاب و تابعان - حضرت محمد ﷺ
۱۱۰	خلیفگان و امامان: روایاتی متفاوت از تاریخ صدر اسلام

۱۱۶	فصل دوم: توسعه و گسترش
۱۱۶	جوامع، کثرت‌گرایی و سنت‌های دینی
۱۱۷	«مسیحی» چه کسی است؟
۱۲۱	«مسلمان» چه کسی است؟
۱۲۴	رسالت جهانی و ایمان تغییر دین
۱۲۶	مسیحیت، امتی جهانی
۱۳۰	اسلام، امت و خلافت

۱۳۵	پایان تاریخ و موضوعات مربوط به آخرالزمان
-----	--

بخش دوم

ابعاد اعتقادی؛ ایمان و گسترش کلام به منزله رشته‌ای دینی

۱۴۷	فصل سوم: از داستان تا اعتقاد
۱۴۸	کلام روایی
۱۴۸	ریت نوشته‌های مقدس
۱۵۶	ریت در متون پس از کتاب مقدس
۱۶۵	تحول شماره‌ای اعتقادی
۱۶۵	اعتقادات مسیحی
۱۶۸	اعتقادات اسرارآمیز
۱۷۶	فصل چهارم: ظهور رشته‌های کلامی
۱۷۶	شکل گرفتن نظام‌های کلامی: مسائل و مشکلات نخستین
۱۷۷	تصویرهایی از خداوند و نمون‌ها از وحی
۱۸۲	جنبش‌های نخستین و موضوعات کلامی
۱۸۸	متکلمان بزرگ و مکتب‌های کلامی
۱۸۸	سنت‌های کلامی لاتینی
۱۹۴	سنت‌های کلامی مسیحیت ارتودوکس
۱۹۷	سنت‌های کلام اسلامی

بخش سوم

ابعاد بنیادی؛ ساختارهای جامعه مبتنی بر بنیان‌های کلامی

۲۱۰	فصل پنجم: زیر آجر و ملاط
۲۱۰	پایه‌های ساختارهای اقتدار
۲۱۲	ساختارهای پنهان: جامعه‌شناسی اقتدار دینی

۲۱۲.....	اقتدار و مدیریت در جوامع مسیحی
۲۱۸.....	ساختارهای اسلامی قدرت و حکومت
۲۲۰.....	نهادهای کاربردی: قانون و اجرای حق
۲۲۱.....	قوانین شرع مسیحی
۲۲۵.....	شریعت اسلام و فقه
۲۳۴.....	کلام‌های دارای قدرت
۲۳۴.....	کلام‌های سیاسی مسیحی
۲۳۷.....	مسلمانان و نظریه سیاسی
۲۴۳.....	فصل ششم: نهادهای فعال
۲۴۳.....	کلام سیاست
۲۴۴.....	جامعه مسیحی و اعمال قدرت
۲۴۸.....	اسلام پیوندان با این سیاست
۲۵۱.....	راهبان و صوفیان، مرشدان و پیران
۲۵۱.....	جوامع دینی مسیحی دارای اهداف مشترک
۲۵۴.....	جوامع دارای هدف مشترک و «اخوت» صوف اسلامی
۲۵۷.....	دانشگاه‌های مسیحی
۲۶۰.....	مدارس و آموزش دینی عالی اسلامی
۲۶۴.....	ساختارهای مشهود: معماری، جامعه و اقتصاد دین
۲۶۴.....	کلیساها، صومعه‌ها و هنرهای معماری مسیحی
۲۶۷.....	مساجد، مدارس، و مجتمع‌های صوفیان در معماری اسلامی

بخش چهارم

سفرهای درونی و برونی ایمان

۲۷۶.....	فصل هفتم: سرچشمه‌ها، روش‌ها و ارزش‌های اجتماعی در اخلاق کلامی
۲۷۶.....	کتاب‌های مقدس و اخلاق

۲۷۸.....	کتاب مقدس و اخلاق مسیحی
۲۸۲.....	منابع مقدس مسلمانان و اخلاق
۲۸۷.....	علم اخلاق و نوشته‌های حدیثی
۲۸۹.....	اخلاق کلامی: روش و پیشرفت‌های نظری
۲۸۹.....	کلام اخلاقی مسیحی
۲۹۲.....	رفتار اخلاقی، علم اخلاق و صاحب‌نظران مسلمان
۲۹۷.....	موضوعات اصلی در اخلاق اجتماعی مسیحی و اسلامی
۲۹۹.....	اخلاق تقلیدی و اهمیت پیروی از بنیان‌گذار
۳۰۴.....	ایمان و مسئولیت اجتماعی
۳۱۱.....	فصل هشتم: شرح نمونه‌های سرمشق‌ها در سنت‌های معنوی
۳۱۱.....	کتاب‌های مقدس، معنویت
۳۱۲.....	برداشت معنوی مسیحیان از کتاب مقدس
۳۱۴.....	برداشت معنوی مسلمانان از قرآن
۳۱۸.....	عیسی و حضرت محمد والاترین راه به زندگی دینی
۳۱۸.....	عیسی، سرمشق معنوی برای مسیحیان
۳۲۱.....	حضرت محمد، سرمشق معنوی برای مسلمانان
۳۲۴.....	ایمان نمونه: شرح احوال اولیا
۳۲۴.....	اقرار به تأیید ایمان نمونه
۳۲۷.....	رساله‌ها و کتاب‌های مناقب‌نگاری مسیحی
۳۲۹.....	سنت‌های سیره‌نویسی مسلمانان
۳۳۱.....	موضوعات مشترک روایی: معجزه‌ها و خوارق عادات
۳۳۲.....	بازبینی کلام روایی
۳۳۸.....	فصل نهم: درون‌مایه‌های دعا و کلام عرفانی
۳۳۸.....	دعای فردی و ارتباط انسان با خدا
۳۴۲.....	نمونه‌های دعا در دو سنت

۳۴۸.....	جنبه‌های کلامی ارتباط انسان با خدا
۳۵۰.....	سنت‌های کلام عرفانی
۳۵۱.....	کلام عرفانی مسیحی
۳۵۷.....	کلام عرفانی اسلامی
۳۶۸.....	خاتمه: تأملی درباره‌ی دورنمای گفت‌وگوهای کلامی مسیحیت و اسلام
۳۶۹.....	روش: کلام جهانی به عنوان الگویی برای آینده
۳۷۴.....	گزینه‌ها: پنج دلیل برای نیاز به گفت‌وگوی کلامی
۳۸۳.....	کتابنامه
۴۱۷.....	نمایه

www.ketab.ir

سخن ناشر

از دور حضرت رسول ﷺ تا روزگار ما، پیوسته انتشار روایات تحریف شده سبب گزیده تا بعضی مسیحیان ناآگاه، بدون مطالعه و تحقیق، دین اسلام و محتوای الهی بشرد ستانه آن را درنیابند و با تهمت های ناروا، سعی در مخدوش کردن این دین آسمانی باشد باشند و آنچه را که از نظر آنان زشت و ناپسند است، جملگی را به مسلمانان نسبت دهند. حتی عده ای از اسلام شناسان و خاورشناسان، تنها به منظور مبارزه با آیین محمدی، رنج آموختن زبان عربی و آگاهی از دین اسلام را به جان خریدند تا به خیال خود، ضربات سنگین تری بر پیکر استوار اسلام وارد آورند.

در کنار این دشمنی ها و تعصبات کورکورانه، دشمنی خاورشناسان در کندوکاوها و تحقیقات خود، حقیقت اسلام را دریافتند و آنچه را به دست آوردند، بدون تعصب و جانبداری عرضه کردند. پژوهشگرانی مانند آنه مارش، شامل، یوزف فان اهن، ویلیام چیتیک، ویلفرد مادلونگ، مایکل کوک و دیگران در راه شناسایی و شناساندن اسلام به جهانیان گام های بلندی برداشته اند.

از جمله این اسلام شناسان، یکی جان رنارد، کشیش یسوعی و استاد مطالعات کلامی در دانشگاه سنت لوئیس آمریکاست که تاکنون برای محققان ایرانی ناشناخته مانده است.

جان رنارد دانشنامه دکترای خود را در سال ۱۹۷۸ از دانشگاه هاروارد در رشته مطالعات اسلامی با گرایش در رشته های متون دینی عربی و فارسی، هنر، معماری و تاریخ تصوف در سده های میانه دریافت کرد. وی علاوه بر کتاب اسلام مسیحیت که ترجمه آن اکنون پیش روی شماست، کتاب های دیگری درباره اسلام نوشته و مقالاتی در دائرة المعارف ها در این باب نگاشته و مطالبی را از زبان فارسی و عربی به انگلیسی ترجمه کرده است.

این اسلام شناس در این کتاب کوشیده است با استناد به منابع موثق، اسلام و مسیحیت را با هم بسنجد و با مقایسه اصول این دو آیین، با کاهش اختلافات آنان، پیوند مودت ایجاد کند.

رنارد در مقدمه این اثر به بررسی محتوای انجیل و قرآن و چگونگی نزول و تدوین آنها و شرح حال حضرت عیسی (علیه السلام) و حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) پرداخته است. وی بر این باور است که قرآن در مقایسه با بسط و توسعه چند صد ساله کتاب مقدس و جمع آوران متعدد و روند پیچیده مفسر سازی آن، دارای تاریخ و متنی روشن و ساده است و در بین مسلمانان با روایت واحدی شناخته شده است.

سخن مترجم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْثًا مِمَّنْ دُونِ اللَّهِ» (آل عمران: ۶۴)

بحث‌های کلامی بین اسلام و مسیحیت از دیرزمان و از دوران رسول خدا ﷺ آغاز شد و در اواخر دوران رسالت به اوج خود رسید. نصرانیان که دیدگاه اسلام در مورد مسیح را نمی‌پذیرفتند، در سال ۱۰ هجری هیتیتی را برای گفت‌وگو با پیامبر اسلام به مدینه فرستادند. خداوند خطاب به رسول خود آیه مباهله را فرستاد و فرمود: «وهرکس که پس از فرا رسیدن علم به تو درباره عیسی با تو محاجه کند بگو بیایید ما پسرانمان و شما پسرانتان، ما زنانمان و شما زنانتان، ما خویشان نزدیک و شما خویشان نزدیک را بخوانیم، سپس [به درگاه خداوند] تضرع کنیم و بخواهیم که لعنت الهی بر دروغ‌گرایان نرود آید» (آل عمران: ۶۴). مسیحیان که دیدند پیامبر خدا برای تأیید گفتارش بهترین کسان خود را به همراه آورده از مباهله صرف‌نظر کردند و شرایط رسول خدا را پذیرفتند. بحث‌های کلامی همچنان ادامه داشت. امام هشتم شیعیان، حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام به‌طور رسمی و با حضور گروهی از دانشمندان فرقه‌های غیرمسلمان از جمله جاثلیق، عالم بزرگ نصاری، به گفت‌وگو نشست و تاحدی با او سخن گفت که جاثلیق از پاسخ دادن به آن حضرت فروماند.

۱. شیخ صدوق ابن بابویه (۳۸۱.۵ هـ)، عیون اخبار الرضا، ترجمه حمید رضا مستفید و علی اکبر غفاری، نشر صدوق، ۱۳۷۲ هـ. ش. تهران، ۳۱۳-۳۳۲.

اروپاییان که به علت گسترش دامنه فتوحات کشورهای اسلامی، به ویژه دولت عثمانی در وحشت شدیدی از اسلام به سر می بردند، از نظر نظامی و کلامی به جنگ با اسلام برخاستند. سالیان دراز آشنایی اروپاییان با اسلام (یا محمدنیزم، گفته توهین آمیزی به جای دین الهی اسلام) همگی بر اساس انتشار روایات تحریف شده ای بود که مسیحیان متعصب در تهمت های گزاف خود بر ضد اسلام به کار می بردند. صفات پسندیده اسلام را یکسره نادیده می گرفتند و آنچه را از نظر اروپاییان ناپسند بود به صورت اغراق آمیزی با سوء تعبیر می کردند.^۱ حتی عده ای از اسلام شناسان و خاورشناسان، نه برای شناخت اسلام و سرزمین های شرقی، بلکه برای مبارزه با اسلام رنج آموختن اسلام را به جان می میدادند تا داده محکم تری برای فریب مردم پهن کنند. برای مثال هنری لامنس (د. ۱۹۳۷) مستشرق و کسبش بلژیکی، تمام دانش خود را برای تحریف و تحلیل دور از انصاف و امانت به کار برد در باره ی کتاب هایش گاهی مطالبی دیده می شود که یا اصلاً در متن مورد اشاره نیامده و یا بنک متن به گونه ای نادرست و خیانت آمیز مورد سوء برداشت قرار گرفته است.^۲ ام سورشیا ه بنده پشت ابرپنهان نمی ماند. بسیاری از خاورشناسان عینک تعصب و بدبینی^۳ ا سنا ر گذاشتند و در جست و جوی حقیقت برآمدند و آنچه را یافته بودند، بدون تعصب و تحریف بران می ران بازگو کردند. نویسندگانی مانند آنه ماری شیمل، یوزف فان اس، ویلیام چیتیک، ریچر مادلونگ، مایکل کوک و ده ها اسلام شناس دیگر، در راه کشف حقیقت و شناساندن اسلام به ایرانیان گام های بلندی برداشتند.

از جمله این اسلام شناسان، جان رنارد است، که تا آنجا که من اطلاع دارم اثری از او به فارسی ترجمه نشده و برای ایرانیان شخصیتی ناشناخته است. رنارد کشیشی یسوعی و

۱. E. Denison Ross, Introduction to George Sale *The Korân Translated into English*, London, n.d. vii.

۲. نگ: عبد الرحمان بدوی، *دائرة المعارف مستشرقان*، ترجمه صالح طباطبایی، انتشارات روزبه، تهران، ۱۳۷۷، ۵۶۱، ۵۶۳-۵۶۴.

استاد مطالعات کلامی در دانشگاه سنت لوئیس آمریکاست. او دانشنامه دکترا را در سال ۱۹۷۸ از دانشگاه هاروارد در رشته مطالعات اسلامی با گرایش در رشته‌های متون دینی عربی و فارسی، هنر، معماری و تاریخ تصوف در سده‌های میانه دریافت کرد. وی از آن زمان مشغول تدریس در رشته‌های تاریخ و مذهب اسلام، کلام مقارن، هنر دینی، و مطالعات سده‌های میانه در دانشگاه سنت لوئیس در ایالت میزوری آمریکا بوده است. جان رنارد علاوه بر کتاب اسلام و مسیحیت^۱ که ترجمه آن اکنون در پیش روی شماست، کتاب‌های دیگری را با عنوان: دوستان خدا: تصویری اسلامی از تقوا، تعهد و بندگی،^۲ سرگذشت رستان خدا، دیدگاه‌های اسلامی: منابع اسلامی درباره معنویت و زندگی مذهبی،^۳ دریچه‌ای به ساین اسلام: منابع روحانی و مذهبی مسلمانان،^۴ هفت دربه سوی اسلام: زندگی روحانی و ماسی مسلمانان،^۵ تصحیح رساله‌های ابن عباد زندگی، سخنان دشمن تراش: دین، خشونت و تقصیر کتاب‌های مقدس،^۶ علم الهی در تصوف قدیم: پایه کلام عرفانی،^۷ صد و یک پرسش و پاسخ درباره اسلام،^۸ جای پای حضرت

Islam and Christianity: Theological Themes in Comparative Perspective, by John A. Renard and George Renard (Mar 8, 2011).

Friends of God: Islamic Images of Piety, Commitment, and Servanthood, by John A. Renard (Feb 19, 2008).

Tales of God's Friends: Islamic Hagiography in Translation, by John Renard (May 13, 2009).

Windows on the Heart of Islam: Muslim Sources on Spirituality and Religious Life, by John Renard (Jun 18, 1998).

Seven Doors to Islam: Spirituality and the Religious Life of Muslims, by John Renard (Jul 17, 1996).

Ibn 'Abbad of Ronda: Letters on the Sufi Path (Classics of Western Spirituality), by Muhammad Ibn Ibrahim Ibn 'Abbad (Jan 8, 1989).

Fighting Words: Religion, Violence, and the Interpretation of Sacred Texts, by John A. Renard (Dec 31, 2012).

Knowledge of God in Classical Sufism: Foundations of Islamic Mystical Theology (Classics of Western Spirituality), by John Renard and Ahmet T. Karamustafa (Jul 1,

محمد ﷺ نوشته است.^۲ علاوه بر این او مقالاتی در دائرةالمعارف های مختلف درباره اسلام نوشته و مطالبی را از زبان فارسی و عربی به انگلیسی برگردانده است.

او به روشنی بیان می کند: «برخی از عمیق ترین تجربیات تسلی بخش من در کنار کار چهل و چهار ساله با منابع سنت اسلامی، مرا جذب زیبایی خیره کننده بیان لفظی و بصری، علاوه بر جمال فکری و عاطفی آن کرده است، برای مثال، احادیث بی شمار اسلامی روشن بینی های معنوی دلپذیری را با سادگی چشمگیری بیان می کند. بسیاری از دل انگیزترین و مؤثرترین اشارات از خدا بذاته و هم نسبت به انسان دوستی از زبان و قلم دانشمند، آن متکلمان دینی مسلمان تراوش کرده است.» زمانی که انسان طعم شیرین و جذاب کلام اسلامی را چشید، دیگر نمی تواند تصور دست کشیدن از آن را در سرپرورد.

او یکی از انبیزه های ساز به گفت وگوهای کلامی را نیاز عملی به آن می داند. «در آمریکا مسلمانان دوفت آ. ر. کرشهر زندگی می کنند، مالیات می پردازند، رأی می دهند و هنگامی که به رشد سیاسی می رسند، بر مجلس نمایندگان اعمال نفوذ می کنند. دیریا زود حتی متکلمان ناچار خواهند شد هم از کلامی آنچه را به شهروندان و دیگر توده ها در زندگی روزانه شان می دهند، یعنی گزارش زندگی اسلام با صلابت و انکارناپذیر در جهان ما را به ما نیز گزارش دهند.»

برای کسانی که ملاحظات عملی متقاعدشان می کند، داستان ابراهیم خلیل الرحمان و یک زردشتی را از بوستان سعدی نقل می کند که ابراهیم با کرم و سخایی که داشت روزی پیرمردی را مهمان کرد و پس از آن دانست او گبی آذربایست است او را به خواری براند. خداوند بر اثر این کار او را سرزنش کرد. و گفت وگوی عیسی با زن سامری را بازگو می کند که چگونه با محبت با او که زنی یهودی بود سخن گفت. ازین رو نویسنده در مقام کارشناس مطالعات اسلامی، با گرایش متون دینی سده های

میانه به زبان‌های عربی و فارسی و آشنایی گسترده او با منابع دینی دو سنت اسلامی و مسیحی، تصمیم می‌گیرد این دو جریان علمی را با هم بسنجد و جویای آن است که برای پرداختن به نکات پیوند دهنده بین مسیحیان و مسلمانان و اختلافات کاهش ناپذیر آنان، فرصتی فراهم کند و امیدوار است از این راه به چشم انداز تازه‌ای راه یابد.

او در مقدمه کتاب به بررسی کتاب مقدس مسیحیان: تاریخ و چگونگی تدوین، آرا و نظریات اندیشمندان مسیحی درباره آن می‌پردازد. سپس از اسلام و رسالت حضرت محمد ﷺ چگونگی نزول قرآن سخن می‌گوید و معتقد است که در مقایسه با بسط و توسعه چنانچه ساله کتاب مقدس و نویسندگان متعدد و روند پیچیده معتبرسازی شرعی آن، تاریخ منی قرآن نسبتاً ساده و روشن است. قرآن در کمتر از ربع قرن، با مکاشفه یا از طریق سخن واحدی پدید آمد و تمام مسلمانان جهان آن را با روایت واحدی می‌شناسند.

نویسنده بخش پایانی کتاب را با شعر معروف «نحوی و کشتیان» در دیوان مولوی آغاز می‌کند و می‌گوید اگر ما بخواهیم «متابیل سنت‌های کلامی دیگر و به خصوص اسلام ایستادگی کنیم، سودمندی کلام ما همانند دین آن نحوی در طوفان خواهد بود. در این سخن کوتاه قصد ندارم خلاصه‌ای از تمام کتاب را برای خوانندگان بزرگوار بازگو کنم و با نگاهی به فهرست مندرجات و مقدمه کتاب می‌توانیم مطالب آن پی برد. اما لازم است یادآوری کنم نویسنده در سرتاسر کتاب شیفتگی و احترام خود را نسبت به اسلام و نویسندگان و عارفان مسلمان پنهان نکرده است و علاقه خود به اندیشمندان مسلمان را در سخن دوست و همکار و برادر دینی اش ریچارد جی. مک‌کارتی بیان می‌کند: «امیدوارم روزی، دیر یا زود، با غزالی در گوشه دنجی از بهشت بنشینم. ما مطالب زیادی برای گفت‌وگو خواهیم داشت. من خواهم خواست از او و از بسیاری از همدینان او تشکر کنم.»

من خواندن این کتاب را به استادان و دانشجویان رشته‌های کلام و ادیان علاوه بر دیگر علاقه‌مندان به بحث‌ها و گفت‌وگوهای دینی توصیه می‌کنم.

در خاتمه لازم می‌دانم سپاس و تشکر عمیق خود را از دوستانی که مرا در ترجمه این

کتاب یاری داده‌اند، به ویژه دوست ارجمند و همکار دانشمندم جناب آقای جواد قاسمی که با دقت بسیار تمام دستنوشته مرا بررسی کرده و با دانش و اشرافی که در علم کلام و هم در زبان انگلیسی دارند، خطاهای مکرر مرا یادآوری کردند. البته اگر نقیصی در کتاب دیده می‌شود خطای من است که به همه دستوراتشان عمل نکردم. همچنین سپاسگزار خانم الهام امامی و آقایان محسن رجبی قدسی، محمدحسن زبیری، محمدرضا سییوبه، محمدرضا شیخی و ابراهیم عرب‌پور می‌باشم که در موارد بسیاری پاسخگوی پرسش‌های من در درج مطالب کتاب بودند. و از واحد نشر دوستان عزیزم در بخش حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی به ویژه آقای محمود رسولی به خاطر دقت و ارائه کاری زیبا و ارزشمند تشکر می‌کنم. و در پایان یادای از پدر بزرگوارم مرحوم حاج شیخ غلامرضا نمائی (۱۲۷۸-۱۳۶۶) به بان مریم که عمر پربرکت خود را در راه تعلیم و ترویج دین اسلام به پایان رساند.

احمد نمایی

آذر ۱۳۹۴

مشهد

پیشگفتار

رویدادهای اخیر بر سه انجماد بی شماری از آمریکاییان و اروپاییان را به اندیشه های هژمونیک درباره آینده تمدن ما داشته است. درحالی که گروهی اسلام را تهدیدی برای جهانی می دانند که در آن وحش جوامع «غردینی» مورد انتقاد شدید قرار گرفته است، به نظر می رسد بسیاری براین باورند که اسلام آینده تفکری برنامه ریزی شده برای نابودی تمدن «مسیحی» و دولت دست پرورده سیاسی - اجتماعی آن، اسرائیل است. اندیشمندان، پژوهشگران، روزنامه نگاران، و صاحب نظران - آریه وسیعی از نوشته های خود به جنبه های مختلف این برخورد به اصطلاح تمدن ها، همراه «تبزیه و تحلیل این تهدید» با هدف برداشتن نقاب از چهره طرح های ناخجسته مسلمان جهان پرداخته اند. در میان فهرست انبوه کتاب هایی درباره اسلام و غرب (مسیحیت) فدا چشمگیری برای ارائه مقایسه ای ساده که به روشنی موضوعات کلامی که هسته اصالت و روح فرعی اسلامی و مسیحی را دربرگیرد، انجام نگرفته است.

از دیرزمان چنین می پنداشتند که سنت اسلامی، مانند یهودیت و مسیحیت به از توپراکسی «درست کرداری» بیش از ارتودوکسی «درست آیینی» توجه دارد؛ اما این توصیف های گسترده کاربرد محدودی دارد و می تواند این تصور باطل را پدید آورد که «کلام» نقش عمده ای در تاریخ اندیشه اسلامی نداشته است. هرچند به نظر می رسد که توجه به اصول اعتقادی و «درست آیینی» ذهن متفکران مسیحی را، بیش از همتایان مسلمان خویش، به خود مشغول داشته است، اما مشکلات، مسائل، موضوعات و نگرش های کلامی از همان آغاز در سرتاسر تاریخ اندیشه دینی اسلامی به صورت

چشمگیری دیده می‌شود.

کتاب‌های کوچک درباره موضوعات بزرگ پیوسته با پاره‌ای از محدودیت‌های وحشتناک روبرو می‌شوند. در اینجا ما به بررسی برخی از مهم‌ترین چالش‌هایی که از مقایسه بین موضوعات کلامی در سنت مسیحی و اسلامی پدید می‌آید می‌پردازیم. نخست، هر دو سنت در پهنه زمانی، مکانی و فرهنگی وسیعی گسترش یافتند و در این کتاب ما با نظری بسیار اجمالی و گزینشی آن را بررسی می‌کنیم. حتی اگر کسی بتواند به طور بین‌مذهبی تداوم بسط سنت جهانی چند صد ساله کلامی شود، انتخاب نمونه‌های از چهره‌ها و موضوعات عملاً غیرممکن خواهد بود؛ اما به رغم اعتراف درونی هر دو گروه به اختلاف آراء، رافع گسترده مسیحی و اسلامی هریک از جوامع فرعی دیگری تشکیل شده‌اند، این دو بین مانع از موانع بی‌شمار است. مسیحیان و مسلمانان ممکن است تصور کنند که مسلمانان «صادق» و مسیحیان «راستین» هرگز در دینی که به آن معتقدند اختلاف نظر ندارند، اما تفاوت‌ها و اندیشه‌ها تقریباً در هر موضوع مهم کلامی یکی از مشخصه‌های هر دو سنت است. ما بران بررسی کوتاهی مانند این رساله با این مسئله مشکل‌آفرین روبرو هستیم که کدام یک از گروه‌های مسلمان یا مسیحی که هریک سخنگویان و مفسران برجسته‌ای دارند، می‌توانند معرف سنت‌های خود باشند. از این گذشته، سعی من بر این نیست که گروه‌های اسلام و مسیحیت «معاصر» را توصیف کنم، هرچند می‌کوشم با نگاهی کلی گستره وسیعی از دگرگونی‌های تاریخی تا این زمان را مورد توجه قرار دهم. به دلیل محدودیت حجم کتاب، لزوم سهولت در محدودیت‌های زمینه تحصیلی‌ام، گرایش من بیشتر بر منابع خاص از دوره‌های «قدیم» و «میانه» تاریخ است. به طور خلاصه، آنچه من در اینجا بیان می‌کنم توصیفی از گونه‌ای از جاری از آیین‌های اسلامی یا مسیحی نمی‌باشد، بلکه ارائه بررسی‌ای گزینشی از موضوعات مهم کلامی هر دو سنت است.

این کثرت به نوبه خود چالش‌سومی را می‌آفریند و آن انتخاب معیارهایی برای سنجش بین آیین‌هاست. در اینجا ضروری است که اختلاف مهم بین مقایسه ظاهری و کاربردی مورد توجه قرار گیرد. سنجشی نسبتاً مشخص و ظاهری بین سنت‌های اسلامی و

مسیحی، مقایسه‌ای بین متون اصلی مقدس، «قرآن» و «کتاب مقدس» خواهد بود. هر دوی این‌ها «کتاب» اند و از چشم اندازی پدیدارشناختی باید تا این حد قابل مقایسه باشند؛ اما از نظر کاربردی این دو «کتاب» نقش بسیار متفاوتی در این دو آیین کلامی دارند. قرآن به منزله وجود کلمه خدا به شکل کتاب یا «تنزیلی»، بیشتر به صورت همتایی کلامی برای درک مسیحیان از عیسی در مقام کلمه الله که در وجود او «تجسم» یافته است، عمل می‌کند. عهد جدید به عنوان سخنان مسیح، می‌تواند همانند، سخنان و اعمال حضرت محمد ﷺ باشد که در کتاب‌های معتبر حدیث جمع‌آوری شده است. این به نوبه خود مستلزم آن است که ما نقش مشابهی برای حضرت محمد ﷺ و مسیح در مقام چهره‌های اصلی این دو سنت در نظر داشته باشیم. به عکس شاید بعضی استدلال کنند که پولس در «تیموتیه کرنت» جوامع دینی بی شک شبیه حضرت محمد ﷺ است. در این کتاب در حد نیاز به چنین تالیتهایی خواهم پرداخت.

تأکید می‌کنم که این بررسی‌های تطبیقی به معنای آن نیست که مسلمانان مسیح را، لوگوس^۱، یا انجیل را شبیه سخنان حضرت محمد می‌دانند یا مسلمانان نوعاً وارد چنین مقایسه‌ها و تجزیه و تحلیل‌هایی شده‌اند (در چند، در اصل، بعضی از آنان وارد چنین بحث‌هایی شده‌اند).^۲ همه این مقایسه‌ها و تجزیه و تحلیل‌های تلویحی یا آشکار را من

۱. کلمه (word) معادل ناقصی است برای لوگوس (logos). لوگوس در یونانی به معنی عقل و به معنی کلمه که مبین عقل است، به کار رفته است. لوگوس در فلسفه یونانی و هم در الهیات یهودی و مسیحی استعمال شده است. در انجیل یوحنا لوگوس از معنی عقل به معنی «کلمه» تغییر جهت می‌یابد. در آغاز انجیل یوحنا آمده است «در ابتدا کلمه بود و کلمه نزد خدا بود» کلمه خدا بود همان در ابتدا نزد خدا بود، همه چیز به واسطه او آفریده شد، و به غیر از او چیزی از موجودات وجود نیافت. بنابراین در مسیحیت، لوگوس کلمه یا شخص است. کلمه متجسد می‌شود و به میان بشر می‌آید و با شخص عیسی یکی می‌شود و منجی موعود یهود می‌شود. با این مقدمات است که کلمه یا لوگوس در نهایت در فلسفه و کلام مسیحی اصل دوم تثلیث و اقنوم دوم از اقانیم سه گانه شناخته می‌شود. (نقل به اختصار از دایرةالمعارف فارسی، مصاحب) - م.

۲. برای اطلاع بیشتر از این بحث‌ها نگ: منصور معتمدی و ولی عبدی، «بررسی لوگوس/ کلمه در مجادله‌های کلامی مسیحیان و مسلمانان در نخستین سده‌های قمری»، مجله ادیان و عرفان، از انتشارات دانشگاه تهران، ش ۱، س ۴۳، بهار و تابستان ۱۳۸۹، ص ۱۲۳-۱۴۲ - م.

به عنوان تنها راه‌های ممکن برای برقراری ارتباط میان دو سنت دینی کاملاً متفاوت عرضه می‌کنم.

چالش چهارم اینکه در کتابی با این حجم که می‌کوشد چنین موضوع گسترده‌ای را از میان موضوعات مختلف بررسی کند تقریباً غیرممکن است هر موضوعی را به صورتی رضایت بخش در بافت غنی و پیچیده تاریخی آن ریشه‌یابی کند، بنابراین لازم است خواننده پیشاپیش توجه داشته باشد که به هیچ وجه منظور ما آن نیست که موضوعاتی که از نظر ساختاری در مسیحیت و اسلام شبیه یکدیگرند مانند بحث‌های تفسیری، گسترش نهادهای هم‌ارز مانند نظام‌های تربیتی، یا سازمان‌های ازپیش تعیین شده جامعه — که یکایک آن به سادگی با یکدیگر همخوانی ندارند — یک به یک با هم سنجیده شوند. بسیاری از تفاوت‌ها، چه تفاوت‌های ظریف و چه متضاد و ناهمخوان، باقی می‌ماند که باید مورد توجه قرار گیرند، و در تحقیقات بیشتری که در موضوعات این کتاب به عمل می‌آید باید به آن‌ها پیوند. خلاصه کلام، لازم است خواننده توجه داشته باشد که سنجش‌ها و تجزیه و تحلیل‌هایی که در اینجا بیان می‌شود به معنای تطبیق نکته به نکته آن‌ها نیست، چه آنکه سنت‌های دینی اسلام و مسیحیت گونه‌های متفاوتی نسبت به یکدیگر می‌باشند.

چالش دیگر، مشکل نظم بخشیدن بی‌طایفه شواهد و بیانات است. هرچند آرزوی عمده من این بوده اما همیشه موفق به انجام آن نبوده‌ام. نابرابری‌هایی در این مورد نه برنامه‌ریزی شده و نه عمدی بوده است، بلکه تنها نشانی مردمان است که توان محدود من برای پرداختن به انبوهی از اطلاعات با تیزهوشی و توازن کامل می‌باشد. من به جای همسان سازی جزئیات تاریخی به این نتیجه رسیدم که ابتدا خواننده کتاب را در نظر داشته باشم؛ و پیشاپیش از متخصصانی که با انبوهی از نام‌ها و تاریخ‌های غیر لازم روبرو خواهند شد و نیز از خوانندگان ناآشنایی که در آغاز با واقعیت‌های دست‌کم تشویش‌آوری روبرو خواهند بود پوزش می‌طلبم.

در نهایت و شاید مهم‌تر از همه آنکه به خود اجازه خواهم داد تصویری غالب درباره موضوعی به نام «کلام» را، که به عنوان روشی برای تعبیر سنت‌های مذهبی متفاوت به کار

می‌رود، زیر سؤال ببرم و شاید بتوانم صادقانه تعریف نوی از آن بیان کنم. این روند را با گسترش دامنه صفت «کلامی» به آن سوی علمی یا فکری در جستجوی منابع اساسی برای شرح «آیینی» خاص آغاز می‌کنم و در نهایت یک جامعه مذهبی را با تفاوت‌های آن با جامعه‌های همانند آن تعریف می‌کنم. من واژه «کلام» را به کار می‌برم تا گستره وسیعی از متون و نمادها و روش‌های گوناگون تفسیر آن‌ها، روش‌های استدلال و تجزیه و تحلیل تجربه «دینی» بشری، روش‌های بیان آن، خواه لفظی یا دیداری این تجربه و مجموعه تحولات نهادی و فره که را که زمینه و موقعیت این تفسیر، روند یا تعبیر را فراهم آورده‌اند دربرگیرد. محور اصلی گفت‌وگو ارتباط روشن بعضی از انگیزه‌های الهی با گفته‌های بالاست. هدف من به هیچ وجه کاوش نیست علم کلام به عنوان رشته‌ای مذهبی و علمی نیست، بلکه تنها تنظیم این کار برگ برترین زمینه آن است که جزاین نمی‌توان اهمیت آن را ارزیابی کرد. اگر رشته «کلام» نه‌ی محصور، در فاصله‌ای دور باشد که سرسختانه از آن دفاع می‌شود و تنها نخبگان به آن دسترسی دارند، چشم‌انداز پیرامون آن، همراه با شهرها، روستاها و کشتزارهایی خواهد بود که تا سق‌های در دست امتداد یافته و این قلعه برای بقای خود به آن‌ها وابسته است.

دیدگاه‌های راهبردی، ساختاری و هدف

من، در مقام کارشناس مطالعات اسلامی، با گرایش‌ترین دینی سده‌های میانه به زبان‌های عربی و فارسی، بیش از سی و پنج سال است که با سائر دینی که از سوی نویسندگان مسلمان مطرح می‌شود سروکار دارم. پیش از دوران تحصیل در دوره دکتری مطالعات اسلامی، رتبه کارشناسی ارشد در مطالعات مسیحی و کارشناسی ارشد در برنامه تحصیلات کلامی مقام کشیشی انجمن یسوعی (ژزوئیت) کلیسای کاتولیک (انجمن راهبان یسوعی) سبب آشنایی گسترده من با منابع مقدس مسیحی و شاخه‌های کلامی شد. از سال‌ها قبل تصمیم داشتم این دو جریان مطالعاتی را با هم درآمیزم. کتاب‌های اندکی بود که موضوعات گسترده دینی در اسلام و مسیحیت را با هم مقایسه کرده باشد و کمتر از آن کتاب‌هایی بود که نمای کلی مشابهت‌ها و مغایرت‌های این دو سنت را در زمینه محدودتر موضوعات، صراحتاً کلامی دربر داشته باشد. درعین حال،

تأکید بر موضوعات، گستره کتاب را فراتر از حد مقوله نسبتاً محدود کلام به عنوان یک رشته دینی دانشگاهی گسترش می دهد. اعتقاد ساختاری اصلی در اینجا این است که خواننده می تواند گرایش های هم تراز در سنت های کلامی مسیحیت و اسلام را به خوبی شناسایی کند. پیش از پیدایش نظام های کلامی متفاوت، مکتب های فکری رو به رشدی وجود داشته اند. این «مکتب ها» نیز در کنار تعیین هویت دیدگاه های کلامی متفاوت در صورت بندی ها در طرح ریزی ها و گفتارهای اعتقادی عناصری از روایت های اصلی جامعه دینی را تدوین کردند.

در چارچوب «گفت و گوی کلامی» من به این طرح کلی می نگرم. هرچند به طور مشخص درباره گفت و گوی کلامی نیست، فرض مسلم آن است که چنین گفت و گویی بین سنت ها مطلقاً و هم ممکن است، اما باید در زمینه ای گسترده تر از آنچه اکنون موجود است انجام شود.

من معتقدم برای تعریف کارآمد گفت و گویا با این فرض آغاز کنیم که سنت های هر دو طرف گفت و گو (یا همه طرف ها) گفت و گو در تجربیات و نگرش، ریشه در پیوندی با انسان و جهان دارد که دارای سراغ از گذشته است. ما شواهد تاریخی زیادی، هرچند نامعتبر، بی ثمر و یا همراه با سوء نیت، در مورد گفت و گوهای کلامی بسیار متنوع بین مسیحیان و مسلمانان که از پیش از سیزده قرن پیش آغاز شده در اختیار داریم. گفت و گوی کلامی پیرامون درک مفاهیم و ارزش های اصلی عملاً بر محور ارتباط کلی بین دوست یا دو جامعه دینی قرار دارد. وضعیت جامعه در آرایش سیاسی اوضاع و احوال مکانی و زمانی مشخص از نظر تاریخی، تأثیر عمیقی بر انتخاب موضوعات داشته است. نظام های کلامی همیشه آکنده از مفاهیم سیاسی بوده اند و نظام های سیاسی کمتری توانسته اند از بازتاب های کلامی رها باشند. براساس انتخاب فعلی موضوعات مورد نظر، طرف های گفت و گو موضوعات را از دیدگاه آیین های خود می سنجند و آنگاه درباره «درستی» آیین دیگر قضاوت قطعی می کنند.

اصولاً می توان چنین معیار سنجشی را به لحاظ نظری از هر دو طرف مشاهده کرد. من قصد دارم چنین کاری را تنها از منظر مسیحیت انجام دهم. دو بخش مختصر این کتاب

مبنای گفت‌وگوی کلامی را می‌سازد. یک مقدمه «چهار نمونه» تاریخی کلیدی از نخستین سال‌های تاریخ اسلام تا قرن بیستم میلادی را بازنگری می‌کند. یک خاتمه به آینده می‌نگرد، با گفتارهایی در خصوص یک روش ممکن و انگیزه‌هایی برای پیگیری گفت‌وگوهای کلامی برای نسل‌های آینده. در درون این ساختار، یک مقدمه و نه فصل موضوعات گوناگونی را به عنوان واژگان و زبان مشابهت‌ها و تضادها مطرح می‌کنند.

در مقدمه، ساختار کلی متن را با اشاره به نمونه‌ای جامع برای شناخت محدوده‌ای گسترده از مسائل کلامی هر دو سنت بیان خواهیم کرد. آنگاه در بخش‌های اصلی به بررسی مجموعه‌ای از «بهار» بعد می‌خواهیم پرداخت که این مسائل کلامی به تعریف آنها پرداخته‌اند. در روف حل او، بعد تاریخی مورد توجه بیشتری قرار خواهند گرفت که مقولات سنجشی را در پنج زمینه بررسی می‌گیرد: منابع دینی و تفسیر آن‌ها؛ تفسیرهای کلامی تاریخ، به ویژه با توجه به تعریف جوامع اولیه امت‌های نخستین؛ معیارهای رو به توسعه عضویت در جامعه؛ سیر رسالت جهانی؛ و مبحث معاد، شامل بحث‌های مربوط به آخرالزمان.

فصل‌های سوم و چهارم به ابعاد اعتقادی، از جمله ظهور اعتقادات رسمی و تنوع اندیشه کلامی، با توجه خاص به موضوعات مربوط به خداوند عنایت دارد. ابعاد بنیادی در فصل‌های پنجم و ششم که مسائل قدیمی‌تر را بررسی می‌کند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. سه فصل پایانی، درباره ابعاد اخلاقی و معنوی به بررسی مباحث متنوعی از منابع، روش‌ها و موضوعاتی در اخلاق کلامی، نقش تقلید از شخصیت مؤسس، موضوع گسترده مسئولیت اجتماعی و نیایش، تقوی و عرفان و نقش شخصیت‌های برجسته دینی در الهام بخشیدن به مؤمنان توجه دارد.

در یادداشت‌های کوتاهی که در آغاز هر یک از چهار بخش اصلی آمده است، جنبه‌های خاص «شیوه‌های» کلامی را که در مقدمه کلی آمده و به نحو کاملاً مشهودی در فصل‌های هر بخش مطرح است، بیان کرده‌ام. عنوان هر فصل نشانی از موضوع گسترده کلامی آن است و هر فصلی با شرح مختصری از شیوه‌های کلامی که شواهد حکایت از آن دارد، همراه با اشاره خاص بررسی‌های تطبیقی، پایان می‌یابد.